

Konstrukce s rozpadem tématu a dikta v češtině*

VÁCLAVA KETTNEROVÁ

Constructions with the splitting of the theme and dictum in Czech

ABSTRACT: The present paper deals with Czech constructions with the splitting of the theme and dictum. They are realized by some classes of verbs of communication and verbs that express mental actions. The characteristic feature of these constructions lies in the fact that one of their participants – the participant message – occupies two valency slots. In the present contribution, syntactic properties, especially valency characteristics, of these constructions are our main interest. However, both morphological and semantic features have to be taken into account within their description. Finally, these constructions deserve close attention with regard to coreference relations. On the basis of the corpus evidence, we demonstrate that the theme represents an antecedent to which the coreferring expression(s) that is/are a part of the dictum refer(s). In principle, two kinds of coreference occur in the constructions examined: (i) textual and (ii) content coreference. In the latter case, an explicit anaphoric relation is missing, and the relationship between the coreferred and the coreferring element(s) is based on various semantic relations. For these reasons, we assume that constructions with the splitting of the theme and dictum are not synonymous with constructions without the splitting due to divergent truth conditions.

Key words: splitting of the theme and dictum, verbs of communication and verbs of mental action, syntactic properties, valency, textual and content coreference

Klíčová slova: rozpad tématu a dikta, verba dicendi a cogitandi, syntaktické vlastnosti, valence, textová a obsahová koreference

1. Konstrukce typu (1) a (2) bývají označovány jako konstrukce s rozpadem tématu a dikta. Tyto pojmy odrážejí distinkci známou z aktuálního členění, tedy to „o čem se mluvím“ (téma) a „co se o tom říká“ (diktum).¹ Srov. s konstrukcemi bez rozpadu tématu a dikta (1') a (2'):

- (1) Velice si cením, když žena může o své tchyni říci, že je hodná jako její matka. (SYN2006PUB)
- (2) Mnozí si o něm mysleli, že je hrubý a nafoukaný. (SYN2006PUB)
- (1') Velice si cením, když žena může říci, že její tchyně je hodná jako její matka.
- (2') Mnozí si mysleli, že je hrubý a nafoukaný.

V konstrukcích s rozpadem tématu a dikta se participant, nazvěme ho sdělení, realizuje ve dvou valenčních pozicích (viz obr. 1 v příloze). Důkazem takové realizace je skutečnost, že téma a diktum od sebe nelze oddělovat. Pokud izolujeme téma od dikta, vznikne negramatická konstrukce (1'') a (2''). Odloučení dikta sice nevede ke vzniku negramatické konstrukce, nicméně při něm může dojít k významovému posunu (1'''):

- (1'') *Velice si cením, když žena může o své tchyni říci.
- (1''') Velice si cením, když žena může říci, že je hodná jako její matka.
- (2'') *Mnozí si o něm mysleli.

* Tato práce vznikla za podpory projektů Centra počítačnické lingvistiky II LC536 a GA UK 7982/2007. Za cenné připomínky, které ovlivnily podobu tohoto textu, děkuji zejména J. Panevové a M. Lopatkové.

¹ Někteří autoři užívají termínů syžet a diktum (viz Daneš – Hlavsa et al., 1987).

V češtině je rozpad tématu a dikta spojen s verby dicendi (1) a cogitandi (2). Avšak užití takových konstrukcí neumožňují všechna verba dicendi a cogitandi. Jejich okruh je zúžen na určité sémantické podtřídy.² Co se týče verb dicendi, možností tvořit tuto konstrukci se vyznačují slovesa oznamovacího typu (*vyprávět, povědět, ...*). Nenajdeme je u sloves tázacích (*ptát se, tázat se, zeptat se, ...*),³ direktivních (*přikázat, doporučit, rozkázat, apelovat, dovolit, ...*) ani u sloves, která vyjadřují závazek mluvčího uskutečnit děj vyjádřený v závislé obsahové klauzi (*slíbit, zavázat se, ...*).⁴ Zvláštní postavení mají verba dicendi, která se chovají „neutrálně“, tj. mohou za určitých okolností vyjadřovat oznámení, otázku, rozkaz apod. (*podotknout, povědět, poznamenat, psát, říci, ...*).⁵

Z verb cogitandi umožňují rozpad tématu a dikta zejména taková slovesa, která vyjadřují vlastnění informace (*myslet si, domnívat se, pamatovat, vědět, ...*), a ta, která označují získávání informace (*číst, dozvědět se, odvodit, vypátrat, zjistit, ...*). Slovesa, která vyjadřují volní hnutí (*toužit, chtít, přát si, ...*), a slovesa, která vyjadřují obavu (*bát se, hrozit se, ...*), však tyto konstrukce nevytvářejí.

2. Na konstrukce s rozpadem tématu a dikta upozornila Konečná v souvislosti s druhy objektů v češtině. Pokusila se zformulovat určitá kritéria pro to, co lze považovat za téma a „výrok“, a vyloučila, že by v případech typu *říkat někomu o něčem něco* některé z doplnění bylo adverbialní povahy (Konečná, 1966).

V následujícím článku o povaze objektu Konečná vyděluje téma (resp. Tm) a predikaci (resp. Pred) jako dva druhy objektu, z nichž druhý jmenovaný je převážně vyjadřován vedlejší větou spojkovou. Tm zde charakterizuje jako druh objektu, který dává do souvislosti s „rozpojením“ Pred a který je možno vsunout do Pred (Konečná, 1968).

² Verba dicendi a cogitandi bývají klasifikována v souvislosti s typy závislých vět obsahových (Grepl – Karlík, 1986) nebo na základě typů větných struktur (Grepl – Karlík, 1998; Daneš – Hlavsa et al., 1987; Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987).

³ Ve Větných vzorcích v češtině je sloveso *ptát se* charakterizováno jako diktálně-syžetové. Autoři uvádějí následující příklad: *Ptal se na Evu, je-li zdráva* (Daneš – Hlavsa et al., 1987, s. 187). V korpusovém materiálu jsme však našli pouze dva podobné výskyty:

(a) Později, kdy už Škvorecký začal publikovat, jsem se ho několikrát na Zákony džungle ptal, zda je chce někam dát. (SYN2000)

(b) „Budu se ptát na hospodaření Správy, zda nedochází k tomu, že si vlastně likvidaci pěstuje a že z ní žije,“ řekl zastupitel Pavel Březa (KSČM). (SYN2006PUB)

Tyto výskyty se však nezdají být přesvědčivým důkazem, že dané sloveso konstrukci rozpadu tématu a dikta vytváří. Domníváme se, že sloveso *ptát se* ve svém valenčním rámci obsahuje pouze jedinou valenční pozici pro participant sdělení, kterou mluvčí v daných případech zaplnili výrazy, které nejsou dostatečně informačně sdělné, a proto připojují dodatečné sdělení vyjádřené závislou predikací. Důsledkem je fakt, že daná dvě sdělení lze od sebe oddělit, což v případě tématu a dikta není možné:

(a') Později, kdy už Škvorecký začal publikovat, jsem se ho několikrát na Zákony džungle ptal.

(a'') Později, kdy už Škvorecký začal publikovat, jsem se ho několikrát ptal, zda chce Zákony džungle někam dát.

(b') „Budu se ptát na hospodaření Správy,“ řekl zastupitel Pavel Březa (KSČM).

(b'') „Budu se ptát, zda nedochází k tomu, že si Správa vlastně likvidaci pěstuje a že z ní žije,“ řekl zastupitel Pavel Březa (KSČM).

⁴ K direktivním slovesům a slovesům vyjadřujícím závazek viz Hirschová (1988) a Benešová (2008).

⁵ Tato klasifikace je popsána u Kettnerové (2008).

Daneš a Hlavsa spojují rozpad tématu a dikta s realizací sémantického participantu informace, který charakterizují jako participant komplexní a primárně propoziční, u něž lze odlišit dvě složky: (i) to, čeho se daná informace týká (syžet), a (ii) vlastní informaci o syžetu (diktum). Zároveň zdůrazňují, že „mezi diktem a syžetem může docházet k přesunu. Dvojice vět jako (1) (a) *Vyprávěl (o tom), že se jeho dcera bude vdávat.* (b) *Vyprávěl o své dceři, že se bude vdávat.* ... ukazují, že v některých případech je možno z dikta vyjmout jistý sémantický komponent a vyčlenit jej v platnosti syžetu...“ (Daneš – Hlavsa et al., 1987, s. 170). Jednotlivá verba dicendi a cogitandi pak charakterizují jako syžetové, diktální, příp. pseudosyžetové podle toho, jaký typ informace k sobě daná slovesa vážou.

Na rozpad tématu a dikta se dále zaměřuje Součková v diplomové práci nazvané *Valence sloves mluvení* (Součková, 2005). Součková konstrukce s rozpadem tématu a dikta chápe jako přetransformování struktury nominální skupiny nebo závislé predikace, při níž dojde k extrakci tématu z dané nominální skupiny nebo závislé predikace a k jeho „převěšení“ na verbum dicendi nebo cogitandi. Tuto transformaci vztahuje k rovině povrchově syntaktické, nikoli hloubkově syntaktické, která zůstává beze změny, a pro dané případy navrhuje jednotný valenční rámec se třemi aktanty ACT(or) ADDR(essee) PAT(ient) pro verba dicendi a se dvěma aktanty ACT PAT pro verba cogitandi. Tento návrh počítá s tématem začleněným do dikta na základě stanoveného pravidla a s možností jeho povrchového vysunutí.

V následujícím příspěvku se pokusíme ukázat, že konstrukce s rozpadem tématu a dikta není synonymní s konstrukcemi bez rozpadu tématu a dikta z hlediska striktních podmínek kladených na synonymii, tedy z hlediska zachování stejných pravdivostních podmínek ve všech kontextech a při různých lexikálních obsazeních tak, jak bylo postulováno v sérii článků Petra Sgalla a Jarmily Panevové (Sgall – Panevová, 1976; Sgall, 1976; Panevová, 1978). Dále ukážeme případy, které předpoklad zpětného začlenění tématu do dikta vyvracejí.

Dané konstrukce nás budou zajímat především z hlediska syntaktického. Naším cílem bude navrhnout řešení pro zachycení valenční struktury sloves, která tyto konstrukce umožňují. Při jejich popisu se ovšem nelze vyhnout ani otázkám morfologickým, lexikálním, a jak poznamenává už Konečná (1966), úzký vztah tématu a dikta si zaslouží pozornost zejména z hlediska odkazování.

K analýze budeme využívat materiálu Českého národního korpusu, konkrétně korpusů SYN2006PUB, SYN2005 a SYN2000. K výkladu budeme využívat především konstrukce s rozpadem tématu a dikta, kdy se diktum realizuje jako závislá predikace, jelikož právě v takových případech je možné sledovat koreferenci jazykových prostředků.

3. Na úvod bude dobré poznamenat, které případy je nutné odlišovat od konstrukcí s rozpadem tématu a dikta. V příkladech (3) a (4) je ukazovací zájmeno *ten* pouze součástí korelativního spojení a není valenčním doplněním slovesa (k možné dvojznačnosti vět typu *přemýšlel o tom, kdo přijde*, viz Panevová, 1971). Podobně v případech, kdy je predikace závislá na substantivu, nikoli na slovesu, se o rozpad tématu a dikta nejedná, viz (5) a (6).

- (3) Mnoho bylo již řečeno o tom, že na rozdíl od Poláků a Maďarů jsme nedokázali s našimi krajany navázat vstřícné vztahy. (SYN2006PUB)
- (4) Ještě před půlhodinou jsem myslel na to, že nás čeká spousta nudných hodin, když jsme tu tak uvízlí. (SYN2005)
- (5) Co jste si myslel o skutečnosti, že na postě ministra zahraničních věcí se vystřídalo už takové množství politiků. (SYN2000)
- (6) Blesku řekl také o možnostech, jak dluhy splatit. (SYN2005)

V některých případech je však jen na základě širšího kontextu možné odlišit, zda předložková skupina vyjadřuje valenční doplnění slovesa nebo substantiva. V příkladu (7) buď *senátoři* diskutovali o nejrůznějších tématech a *senátor Milan Štěch* v rámci této diskuse na téma *novela* sdělil informaci uvedenou v závislé predikaci, nebo se *diskuse*, během níž daný *senátor* sdělil uvedenou informaci, soustředila pouze na téma *novela*. Při první interpretaci bude *novela* závislá na slovesu *říci* a bude se jednat o konstrukci s rozpadem tématu a dikta. Druhá interpretace rozpad tématu a dikta vylučuje, jelikož substantivum *novela* bude závislé na substantivu *diskuse*. Podobně i v příkladu (8) substantivum *důchody* buď rozvíjí substantivum *porada*, nebo sloveso *říci*. Pouze ve druhém případě by se jednalo o rozpad tématu a dikta.

- (7) Senátor Milan Štěch (ČSSD) v diskusi o novele řekl, že pokud může vláda podle současného zákona rozhodnout v některých případech o hodnotě zdravotního bodu, měla by také nést odpovědnost za schodek způsobený na základě takového rozhodnutí. (SYN2006PUB)
- (8) Ministr Karel Dyba po včerejší poradě ministrů o důchodech řekl, že vláda nechce, aby se občané v důchodu bez příjmů z připojištění neobešli. (SYN2000)

4. Co se týče morfologického vyjádření, valenční doplnění, které představuje diktum, se v konstrukcích s rozpadem tématu a dikta nejčastěji realizuje závislou predikací, substantivem nebo pronominem.

Substantivum může obecně označovat předmět sdělení nebo myšlení (*slovo, věc, informace, vtip, příběh, údaj, ...*). Takové substantivum může být kvantifikováno (*maximum informací, pár slov, všechny údaje, spoustu věcí, žádné podrobnosti, ...*) nebo rozvíto adjektivem vyjadřujícím hodnocení (*potřebné informace, urážlivé věci, nepravdivé údaje, hanlivá slova, ...*).

Substantivum může dále vyjadřovat přímo hodnocení daného předmětu komunikace nebo myšlení (*pravda, lež, smyšlenka, chvála, banalita, ...*). V takových případech může být dané substantivum kvantifikováno (*celá pravda, všechny lži, ...*).

Diktum bývá dále realizováno pronominem neurčitým (*něco, ledacos, leccos, cosi, cokoli, ...*), záporným (*nic*), vymežovacím (*vše, všechno, všechno, totéž, ...*), ukazovacím (*to, toto*), příp. adverbiem míry (*maximum, víc, ...*). Podobně jako substantiva mohou být i pronomina rozvíta adjektivy hodnotícího charakteru (*nic špatného, něco bližšího, cokoli konkrétního, to nejdůležitější, ...*).

V korpusu SYN2006PUB v konstrukcích s rozpadem tématu a dikta po slovesech *říci, vyprávět, myslet* a *zjistit* zjišťujeme následující realizace dikta:⁶

⁶ Dotazy, kdy se diktum realizuje jako závislá predikace, měly následující podobu: [lemma="řici"], P-filter: [tag="R[RVF].*"][tag="[NP]...6.*"] (-3, +3), P-filter: "že" (0, 5), Swap: 1, P-filter: "o"[tag="[NP][NP56]..6.*"]

	Závislá před	Subst obecné	Subst hodnotící	Pron neurčitě	Pron záporné	Pron vymezaovací	Pron ukazovací	Adv míry
<i>řici</i>	425	17 (<i>slovo</i> 11, <i>podrobnost</i> 3, <i>věc</i> 2, <i>věta</i> 1)	15 (<i>pravda</i> 12, <i>chvála</i> 2, <i>lež</i> 1)	54 (<i>něco</i> 39, <i>cokoli</i> 9, <i>ledacos</i> 2, <i>cosi</i> 2, <i>co</i> 1, ⁷ <i>leccos</i> 1)	55 (<i>nic</i> 54, <i>co</i> 1 ⁸)	22 (<i>všechno</i> 12, <i>vše</i> 6, <i>totéž</i> 3, <i>všecko</i> 1)	12 (<i>to</i> 9, <i>tohle</i> 3)	1 (<i>víc</i> 1)
<i>vyprávět</i>	28	18 (<i>historka</i> 7, <i>příběh</i> 5, <i>vtip</i> 4, <i>legenda</i> 1, <i>věc</i> 1)	1 (<i>smyšlenka</i> 1)	2 (<i>něco</i> 1, <i>cosi</i> 1)	0	0	0	0
<i>myslet</i>	56	0	1 (<i>bůhvíco</i> 1)	26 (<i>něco</i> 13, <i>cokoli</i> 9, <i>leccos</i> 3, <i>ledacos</i> 1)	5 (<i>nic</i> 5)	2 (<i>všechno</i> 1, <i>totéž</i> 1)	3 (<i>to</i> 2, <i>toto</i> 1)	0
<i>zjistit</i>	7	21 (<i>informace</i> 12, <i>údaj</i> 4, <i>věc</i> 3, <i>skutečnost</i> 1, <i>podrobnost</i> 1)	2 (<i>pravda</i> 1, <i>banalita</i> 1)	9 (<i>něco</i> 6, <i>cokoli</i> 3)	4 (<i>nic</i> 4)	2 (<i>všechno</i> 1, <i>vše</i> 1)	0	1 (<i>maximum</i> 1)

Téma bývá vyjádřeno předložkovou skupinou *k+dativ*, *na+akuzativ* a *o+lokál*. Slovesa umožňující rozpad tématu a dikta mají však jen výjimečně možnost realizovat téma všemi předložkovými skupinami. Výjimku představuje sloveso *řici*. Jinak se daná slovesa omezují jen na dvě předložkové skupiny (*dotat* k+3 / o+6, *napsat* na+4 / o+6, *oznámit* na+4 / o+6, *podotknout* k+3 / o+6, *povědět* na+4 / o+6, *poznamenat* k+3 / o+6, *prozradit* na+4 / o+6, *vědět* na+4 / o+6, *vyjádřit se* k+3 / o+6, *zjistit* na+4 / o+6, ...) nebo se téma u daných sloves vyjadřuje jen jedinou předložkovou skupinou (*číst* o+6, *domnívat se* o+6, *doplnit* k+3, *hlásat* o+6, *konstatovat* o+6, *myslet si* o+6, *vymyslet si* o+6, *vyprávět* o+6, *žalovat* na+4, *uveřejnit* o+6, ...).

Předložkové skupiny realizující téma vyjadřují určité sémantické nuance. Jako nejméně sémanticky příznaková se jeví předložková skupina *o+lokál* (9), (10), (13) a (14), která se vztahuje k situacím, kdy mluvčí prostě sděluje, ví nebo se dozvídá určitou informaci o daném tématu. Předložkové skupiny *na+akuzativ* a *k+dativ* se jeví jako sémanticky příznakové. V případě předložkové skupiny *na+akuzativ* mluvčí udává informaci v neprospěch určité osoby nebo proti její vůli či jejímu vědomí (11), více viz Lopatková (2003). Tato předložková skupina také vyjadřuje, že uvedené sdělení

Dotaz vybírá pouze závislé obsahové klauze uvozené spojkou *že* a zároveň zužuje pozici této klauze vzhledem ke slovesu na postpozici. Dotaz dále vybírá případy, kdy je téma realizováno substantivem, personálním a reflexivním personálním zájmenem. Tímto dotazem jsme vyhledali 488 výskytů pro sloveso *řici*, 34 pro sloveso *vyprávět*, 64 pro sloveso *myslet* a 25 pro sloveso *zjistit*. Počty uvedené v tabulce se vztahují pouze k relevantním výskytům.

Dotazy, kdy se diktum realizuje jiným způsobem než závislou predikací, měly tuto formu: [lemma="řici"], P-filter: "o"[tag="[NP][NP56].6.*"] (-3, +3), Swap: 1, P-filter: [tag="[NP][^87HP].4.*"] (0, +5). Dotaz pro diktum vylučoval personální a posesivní zájmeno včetně jeho reflexivní podoby a krátkého tvaru. Zároveň jsme se omezili na případy, kdy je diktum vzhledem k tématu v postpozici. Celkem jsme získali 240 výskytů pro sloveso *řici*, 60 pro sloveso *vyprávět*, 42 pro sloveso *myslet* a 46 pro sloveso *zjistit*. Počty uvedené v tabulce se vztahují pouze k relevantním výskytům.

⁷ Týká se příkladu *Na programu je několik výstav, beseda s umělci, kteří mají o Francii co říct, ...*

⁸ Týká se příkladu *Nebo už snad autorka nemá o sobě co říct?*

má charakter prozrazení určitého tajemství či osobní záležitosti (12).⁹ Podobně je tomu i u verb cogitandi, kdy určitá osoba ví (15) nebo získává určitou informaci (16) obvykle v neprospěch určité osoby nebo proti její vůli či jejímu vědomí. Předložková skupina *k+dativ* s sebou nese sémantický příznak určitého dodatku nebo doplnění již dříve pronesené nebo známé informace, viz (17) a (18).

- (9) AP a italský státní rozhlas Radio-1 tvrdily, že kromě těchto dvou byl o život připraven také keňský zvukař Anthony Macharia, o němž Reuter oznámil, že je pohřešován. (SYN2006PUB)
- (10) Jiní zase o něm tvrdili, že bojoval v Perském zálivu. (SYN2006PUB)
- (11) Obviněný mladík podle důvěryhodného zdroje vypověděl, že Honzík umlčel z obavy, aby chlapec na něj neřekl, že ho viděl kouřit. (SYN2000)
- (12) Pětadvacetiletá Lenka Lýková nám na sebe řekla, že ji baví malovat, plést a vyšívat. (SYN2000)
- (13) Jak dlouho jste nás nechal ztrácet čas pátráním, o němž jste věděl, že nemá smysl? (SYN2005)
- (14) Vědci oznámili, že na univerzitě ve skotském Dundee bude testován lék, aktivátor genu p53, o němž se zjistilo, že funguje jako brzda šíření rakoviny. (SYN2006PUB)
- (15) Slovenští politici a novináři už delší dobu tuší, že Mečiar a Lexa na sebe toho vědí tolik, že pád jednoho z nich by znamenal i pád druhého. (SYN2000)
- (16) Podívejte se, my si na to dáváme poměrně dobrý pozor, někdy se ale stane, že firma třeba zkrachuje nebo se za rok dva na ni něco zjistí. (SYN2005)
- (17) Jiný nájemník Miroslav Vocílka ke slevě podotkl, že radnice prodává sklepy za stejnou cenu jako jiná města celé byty. (SYN2006PUB)
- (18) Německá tisková agentura (DPA) však ve včerejším komentáři ke kauze poznamenala, že po takové přehděře by byl přinejmenším málokterý renomovaný dirigent ze zahraničí ochoten nastoupit na Albrechtovo místo. (SYN2000)

5. Diktum vyjádřené závislou predikací lze v konstrukcích bez rozpadu tématu a dikta nominalizovat, přičemž nominalizace zachovávají stejnou hierarchii syntaktických členů jako závislé predikace, viz (19) a (20). Závislé predikace realizující diktum v konstrukcích s rozpadem tématu a dikta však nominalizovat nelze, viz (21) a (22).

- (19) Oznámil jste, že Buckingham uhynul a jeho mršina byla spálena. (SYN2000) → Oznámil jste uhynutí Buckinghamu a spálení jeho mršiny.
- (20) A já jsem potom zjistil, že se mi ze zásuvky ve stole ztratil jeden dokument. (SYN2006PUB) → A já jsem potom zjistil ztrátu jednoho mého dokumentu ze zásuvky stolu.
- (21) AP a italský státní rozhlas Radio-1 tvrdily, že kromě těchto dvou byl o život připraven také keňský zvukař Anthony Macharia, o němž Reuter oznámil, že je pohřešován. (SYN2006PUB) → *AP a italský státní rozhlas Radio-1 tvrdily, že kromě těchto dvou byl o život připraven také keňský zvukař Anthony Macharia, o němž Reuter oznámil pohřešování.
- (22) A dále – pozastavil by se někdo nad tím, že podnikatel nechce zaměstnat „bílého“, protože o něm zjistil, že krade? (SYN2000) → *A dále – pozastavil by se někdo nad tím, že podnikatel nechce zaměstnat „bílého“, protože o něm zjistil krádež?

6. Z hlediska koreference představuje téma ve zkoumaných konstrukcích antecedent, ke kterému anaforicky odkazuje koreferující výraz, příp. více výrazů, obsažených v závislé predikaci (Hajičová – Panevová – Sgall, 1985, 1986, 1987).

⁹ Daná charakteristika však neplatí u konstrukcí bez rozpadu tématu a dikta. Např. ve větě *Byl pyšný na svou dceru, že udělala maturitu se samými jedničkami* závislá klauze vyjadřuje volné doplnění příčiny, nikoli diktum.

Syntaktická pozice koreferujícího elementu není omezena jen na pozici subjektivou (23), jakkoli se jedná o případ nejčastější. Srov. následující případy, kdy pronomen anaforicky odkazující k tématu je v syntaktické pozici přímého objektu (24), nepřímého objektu (25), (26), ale i v pozici adverbialu, a to místního (27) (viz obr. 2), časového (28) a způsobového (29). Najdeme i případy, kdy anaforický element je v syntaktické pozici přívlastku, viz (30) a (31) (Šmilauer, 1966).

- (23) Tyhle lži nikdy nikdo neodvolal, nikdy nikdo o nich neřekl, že to byly prachsprosté lži, hnusná šestáková propaganda pro zpitomění stáda. (SYN2000)
- (24) Když o někom řeknu, že ho vidím jako potenciálního sociálního demokrata, tak mu mohu pohoršit pozici v zaměstnání nebo mezi známými. (SYN2006PUB)
- (25) Musím být nesmírně opatrný, abych o někom řekl, že z něj nic nebude, a on pak za tři roky nevyhrál na Roland Garos. (SYN2006PUB)
- (26) I když Carole nesází na vášeň, nedá se o ní říci, že by s ní nic nepohnulo. (SYN2000)
- (27) Soudní znalci o něm později řekli, že jsou u něj patrné projevy anomálně vyvinuté osobnosti – trvalé duševní poruchy zvané psychopatie. (SYN2006PUB)
- (28) Řekl o Rudolfovi II., že umělcům, ale i šarlatánům se za něj obzvláště dařilo. (SYN2000)
- (29) Je nepřesné říci o Marxovi, že technický pokrok znamená podle něj vždy úsporu práce. (SYN2005)
- (30) Řekl kdysi o kterémsi básníkovi, že by si byl musil jeho tvář vymyslet, ... (SYN2005)
- (31) Kdysi jste o sobě řekl, že ve vašem autě je vždy neuvěřitelný nepořádek. (SYN2006PUB)

7. Vztah mezi antecedentem v tématu a koreferujícím výrazem obsaženým v závislé predikaci lze obvykle charakterizovat jako textovou koreferenci. Ačkoli případy explicitní textové koreference patří k nejfrekventovanějším, viz (23)–(31), nelze pominout případy, kdy explicitní anaforický vztah chybí, takové případy budeme nazývat obsahovou koreferencí. V takových případech bývá vztah mezi tématem a koreferujícím výrazem, příp. více výrazy, založen na nejrůznějších sémantických vztazích: (i) na vztahu metonymie, a to na vztahu logické souvislosti (jako *sídliště a stavění* v (32)), na vztahu vlastnosti a nositele této vlastnosti (jako *ona a podobný talent* v (33)) apod., (ii) na vztahu synonymie (*Agassiho schopnost vracet podání a jeho returny* v (34), *Arafát a „král teroristů a vrahů“* v (35) nebo *nevěra a vztahy s jinými ženami* v (36)) a (iii) na vztahu hyponymie a hyperonymie (jako *král a panovník* v (37) nebo *chlamýdie a onemocnění* v (38)) (viz Cruse, 1986; Filipec – Čermák, 1985). (Nenašli jsme však žádný příklad, kdy by koreferujícími členy byla opozita. Důvodem je fakt, že význam opozit je chápán jako protikladný, a opozita tudíž mohou těžko odkazovat k předmětům nebo situacím reálného světa společně.)

- (32) Co třeba sídliště Har Choma v Jeruzalémě? Bývalý premiér Peres o něm řekl, že jeho vláda nedělala při stavění takový zbytečný rozruch. (SYN2006PUB)
- (33) Řekla o ní, že podobný talent se rodí jednou za deset let... (SYN2006PUB)
- (34) Poražený první hráč světového žebříčku řekl o schopnosti Agassiho vracet podání, že jeho returny byly precizní jako laserové paprsky. (SYN2000)
- (35) A Šaron o Arafátovi řekl, že tomuto „králi teroristů a vrahů“ nikdy nepodá ruku. (SYN2006PUB)
- (36) S poukazem na přiznání Boba Livingstona k nevěře nicméně poznamenal, že prezidentovy vztahy s jinými ženami nejsou důvodem k sesazení, ale k rozvodu. (SYN2006PUB)
- (37) Mluvčí amerického ministerstva zahraničí James Rubin o králi řekl, že USA panovníka pokládají za „velice konstruktivní vliv“... (SYN2006PUB)

- (38) Dr. Dvořáková ze Státního zdravotního ústavu nám k chlamýdiím ještě řekla, že u nás je dobře známé onemocnění tohoto typu u lidí, kteří pracují s drůbeží, ptactvem, atd. (SYN2000)

Obsahová koreference je jedním z důvodů, proč nelze konstrukce s rozpadem tématu a dikta pokládat za synonymní s konstrukcemi bez rozpadu tématu a dikta. Příklady (35') a (35'') představují parafráze konstrukce s rozpadem tématu a dikta uvedené v příkladu (35). Konstrukce s rozpadem tématu a dikta v (35) oproti konstrukci bez rozpadu tématu a dikta z příkladu (35') obsahuje navíc informaci o Šaronově charakteristice Arafáta, zatímco z příkladu (35'') bez znalosti obsahu jednoznačně nevyplývá, že „králem teroristů a vrahů“ je míněn právě Arafát:

(35') A Šaron řekl, že Arafátovi nikdy nepodá ruku.

(35'') A Šaron řekl, že tomuto „králi teroristů a vrahů“ nikdy nepodá ruku.

8. Pokud k sobě sloveso váže koordinované závislé predikace, je možné najít případy, kdy koreferující členy jsou v daných predikacích ve stále stejné syntaktické pozici (39) nebo jsou v různých syntaktických pozicích, viz (40)–(42) (obr. 3). Stejně tak platí, že u koordinovaných závislých predikací může být vztah mezi členem koreferujícím a koreferovaným charakterizován v jedné predikaci jako koreference textová a v jiné jako obsahová (srov. *událost a o akci* vs. *o ní* v (43)).

- (39) Opat nám o něm řekl, že přišel do kláštera jako novic, prožil tu celý život a je pamětníkem nejméně osmdesáti let historie. (SYN2000)
- (40) Právní zástupce zbankrotovaného výrobce implantátů Dowa Coringa David Bernick o studii řekl, že je dobře provedena a její autoři jsou renomovaní. (SYN2006PUB)
- (41) Před Davisovým pohárem Australan o Samprasovi řekl, že je zvláštní a že by s ním na pivo nešel. (SYN2006PUB)
- (42) Na druhé straně se o něm dá říci, že byl zakladatelem moderního irského státu, že za jeho vlády se irský tygr poprvé odrazil od země. (SYN2005)
- (43) Policejní mluvčí k události řekla, že policie neměla o akci žádné informace a jakmile se o ní dověděla, dalším výtržnostem zabránila. (SYN2006PUB)

V některých případech je velmi těžké vymezit koreferující člen, zdá se, jako by k tématu odkazovala celá závislá predikace. V takových případech nejen že chybí explicitní koreferenční vztahy, ale i obsahové vztahy je těžké stanovit. Děje se tak zejména tehdy, kdy je téma morfematically realizováno předložkovou skupinou *k+dativ*, viz (44)–(46). Tento jev však není omezen pouze na danou předložkovou skupinu, viz (47).

- (44) Zrušit Senát navrhla středočeská organizace ČSSD. Její předseda Jan Bláha k tomu podotkl, že diskusi o existenci Senátu považuje v současné době za důležitou. (SYN2006PUB)
- (45) J. Čarnogurský k této nabídce řekl, že nepovažuje za účelné organizovat další setkání. (SYN2006PUB)
- (46) Mluvčí k případu poznamenal, že obviněný 17. července odvezl bez povolení 16 balíků dubových parket různých rozměrů za zhruba 16 tisíc korun. (SYN2005)
- (47) Potíží US je, že ani po roce od svého vzniku nedokázala veřejnosti o sobě říci víc, než že končí „Klausova éra“ a „že lhát není normální“. (SYN2006PUB)

9. Dále zmiňme některé zajímavé jevy, na které jsme během analýzy korpusového materiálu narazili. Zaprvé koreferující člen se nemusí realizovat v predikaci bezprostředně závislé na řídicím slovesu, ale až v hlouběji zanořené predikaci, viz (48)–(51) (obr. 4).

Dále koreferující člen v závislé predikaci nemusí být povrchově vyjádřen, viz (52)–(54). To se týká nejen osobních zájmen v subjektové pozici, viz (48). Např. v příkladu (52) je elidován koreferující člen, který by se dal vyjádřit jako *její* (*některé její návrhy*). Podobně v příkladu (53) by bylo možné elidovaný koreferující člen vyjádřit jako *od něj* (*od nikoho jiného než od něj*) a v příkladu (54) pak jako *v něm* (*důraz v něm kladený*):

- (48) Chtěl jsem vám o ní říci, že by bylo krásné, kdyby zemřela. (SYN2005)
- (49) 30. května pak Peter Becher v rozhovoru pro Právo o Benešových dekretech řekl, že „v nových čs. zákonech existují také paragrafy, podle nichž někdejší zákonná ustanovení, jež jsou v rozporu s lidskými právy, jsou nyní již neplatná“. (SYN2006PUB)
- (50) Vítězslav o něm jednou řekl, že by se vyplatilo chodit za ním s barvářem a sbírat shozy. (SYN2000)
- (51) Noviny psaly o stávkujících, že vedení podniku požadavky od nich vznesené nemůže splnit. (SYN2006PUB)
- (52) Po jednání s ním zveřejnil britský ministr zahraničních věcí Robin Cook základní body evropské iniciativy. Netanjahu o ní novinářům řekl, že některé návrhy jsou pro Izrael přijatelné, ale že určité „věci naprosto ne“. (SYN2006PUB)
- (53) Brankář Pejchar o něm řekl, že od nikoho nechystal tak tvrdou střelu švihem. (SYN2006PUB)
- (54) Jde o dopis, jehož obsah premiér Václav Klaus podle mluvčího maďarského ministerstva zahraničí zkeslil, když o něm řekl, že ho netěší důraz na to, aby se Česká republika postavila na maďarskou stranu v hodnocení situace národnostních menšin na Slovensku. (SYN2000)

10. Na závěr shrňme dosavadní pozorování. Na materiálu Českého národního korpusu jsme sledovali výskyt konstrukcí s rozpadem tématu a dikta. Pro naše pozorování bylo vhodnější volit případy, kdy diktum je realizováno jako závislá predikace. V takových případech jsme sledovali vztah koreferujícího výrazu, příp. více výrazů, ze závislé predikace s výrazem v tématu. Shledali jsme, že vztah mezi danými výrazy lze charakterizovat převážně jako textovou koreferenci. Případy, kdy není vyjádřen explicitní koreferenční vztah, jsme nazvali obsahovou koreferencí. Prokázali jsme, že dané konstrukce nejsou synonymní s konstrukcemi bez rozpadu tématu a dikta. Dále jsem viděli, že koreferující člen může zaujímat různé syntaktické pozice a nemusí být vždy realizován v predikaci bezprostředně závislé na verbech dicendi nebo cogitandi. V některých případech jsme konstatovali elizi koreferujícího členu. Zmíněné jevy vyvracejí předpoklad, že u konstrukcí s rozpadem tématu a dikta je téma extrahováno ze závislé predikace pouze na rovině povrchové syntaxe. Z uvedených důvodů navrhuje u verb dicendi a cogitandi, která umožňují realizaci těchto konstrukcí, počítat vždy se dvěma valenčními rámci, které zachycují konstrukci bez rozpadu a s rozpadem tématu a dikta:

Verba dicendi:

ACT ADDR¹⁰ PAT (konstrukce bez rozpadu tématu a dikta)

ACT ADDR PAT EFF (konstrukce s rozpadem tématu a dikta)

Verba cogitandi a verba dicendi bez adresátu:

ACT PAT (konstrukce bez rozpadu tématu a dikta)

ACT PAT EFF (konstrukce s rozpadem tématu a dikta)

¹⁰ Adresátová valenční pozice může být u některých verb dicendi obligatorní a u jiných fakultativní.

PŘÍLOHA

Frekvence konstrukce s rozpadem tématu a dikta / frekvence kolokací daného verba dicendi nebo cogitandi, dané předložkové skupiny a závislé predikace uvozené spojkou *že* v korpusech ČNK (viz dotaz popsáný v poznámce 6):

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>řici o + loc, že</i>	139 / 168	215 / 241	425 / 488
<i>řici na + acc, že</i> ¹¹	2 / 75	7 / 91	6 / 332
<i>řici k + dat, že</i>	24 / 49	8 / 25	72 / 133
<i>poznámenat o + loc, že</i>	5 / 5	1 / 1	1 / 5
<i>poznámenat k + dat, že</i>	7 / 10	8 / 10	30 / 38
<i>myslet o + loc, že</i>	66 / 75	131 / 142	56 / 64
<i>vyprávět o + loc, že</i>	14 / 20	21 / 34	28 / 34
<i>žalovat na + acc, že</i>	1 / 1	4 / 4	6 / 9
<i>zjistit o + loc, že</i>	2 / 6	4 / 6	7 / 25

Frekvence textové / obsahové koreference v konstrukcích s rozpadem tématu a dikta v korpusech ČNK:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>řici o</i>	135 / 4	210 / 5	414 / 21
<i>řici na</i>	2 / 0	2 / 5	3 / 3
<i>řici k</i>	3 / 21	2 / 6	22 / 51
<i>poznámenat o</i>	3 / 2	1 / 0	0 / 1
<i>poznámenat k</i>	3 / 4	1 / 8	7 / 23
<i>myslet o</i>	66 / 0	131 / 0	55 / 1
<i>vyprávět o</i>	13 / 1	21 / 0	23 / 5
<i>žalovat na</i>	0 / 1	4 / 0	6 / 0
<i>zjistit o</i>	2 / 0	4 / 0	7 / 0

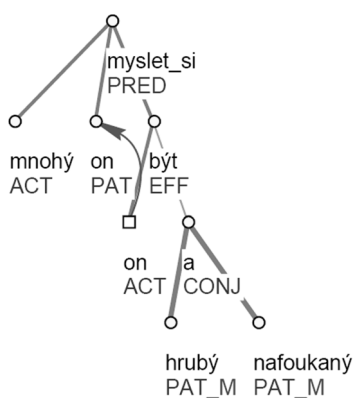
Frekvence syntaktických pozic koreferujících výrazů v konstrukcích s rozpadem tématu a dikta v korpusech ČNK (subjektová / objektová / adverbialní / atributivní pozice):

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>řici o</i>	122 / 8 / 3 / 3	193 / 9 / 3 / 5	373 / 21 / 6 / 14
<i>řici na</i>	0 / 2 / 0 / 0	2 / 0 / 0 / 0	4 / 0 / 0 / 0
<i>řici k</i>	5 / 0 / 1 / 1	1 / 1 / 0 / 0	12 / 8 / 3 / 5
<i>poznámenat o</i>	3 / 0 / 0 / 0	1 / 0 / 0 / 0	0 / 0 / 0 / 0
<i>poznámenat k</i>	1 / 2 / 1 / 1	1 / 0 / 0 / 0	3 / 1 / 2 / 2
<i>myslet o</i>	63 / 3 / 0 / 0	128 / 2 / 1 / 0	52 / 3 / 0 / 0
<i>vyprávět o</i>	11 / 0 / 2 / 1	21 / 0 / 0 / 0	22 / 3 / 1 / 1
<i>žalovat na</i>	0 / 0 / 0 / 0	4 / 0 / 0 / 0	5 / 0 / 0 / 1
<i>zjistit o</i>	2 / 0 / 0	4 / 0 / 0	7 / 0 / 0

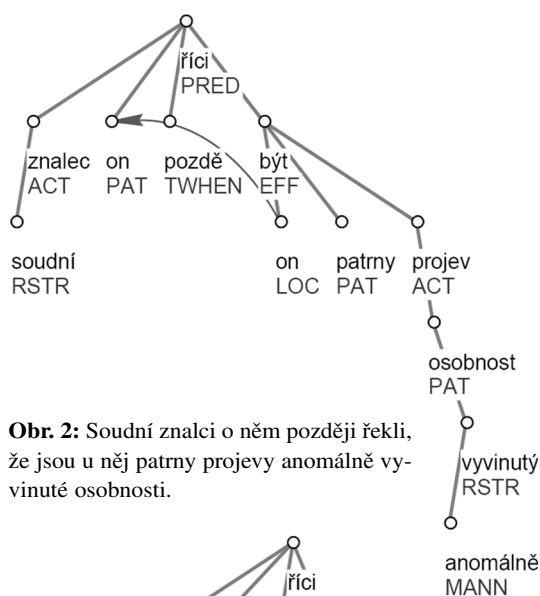
¹¹ Významný rozdíl mezi frekvencí dané kolokace a frekvencí konstrukce s rozpadem tématu a dikta je v případě slovesa *řici* a předložkové skupiny *na+akuzativ* způsoben častým výskytem konstrukcí typu: *Řekl mu na to, aby se staral sám o sebe*. Tyto konstrukce však nebylo možné z formulovaného dotazu jednoduše vyloučit.

Frekvence konstrukcí s rozpadem tématu a dikta v korpusech ČNK, ve kterých bylo těžké určit i obsahový vztah:¹²

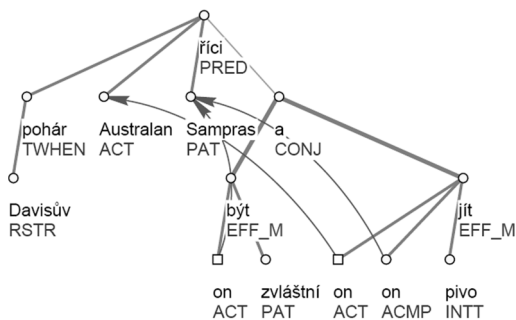
	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
říci o	3	5	11
říci na	0	5	2
říci k	17	6	44
poznámenat o	2	0	1
poznámenat k	2	8	22
myslet o	0	0	1
vyprávět o	0	0	1
žalovat na	1	0	0
zjistit o	0	0	0

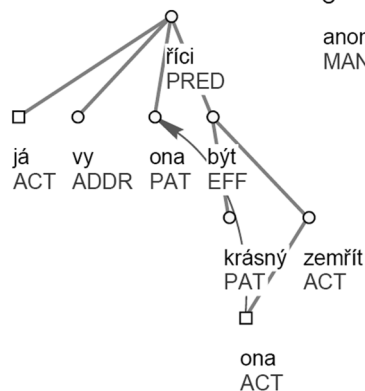
Obr. 1: Mnozí si o něm mysleli, že je hrubý a nafoukaný.

Obr. 2: Soudní znalci o něm později řekli, že jsou u něj patrný projevy anomálně vyvinuté osobnosti.

Obr. 3: Před Davisovým pohárem Australan o Samprasovi řekl, že je zvláštní a že by s ním na pivo nešel.

Obr. 4: Chtěl jsem vám o ní říci, že by bylo krásné, kdyby zemřela.

¹² Viz příklady (44)–(47). Takové případy jsme zároveň započítali jako obsahovou koreferenci.

ZDROJE

- Český národní korpus – SYN2000. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2000. Dostupný online na adrese: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2005. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2005. Dostupný online na adrese: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2006PUB. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2006. Dostupný online na adrese: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

LITERATURA

- BENEŠOVÁ, V. (2008): Modality in dependent content clauses with Czech verbs of communication with imperative features. In: F. Štícha – M. Fried (eds.), *Grammar and Corpora / Gramatika a korpus 2007*. Praha: Academia, s. 199–206.
- CRUSE, D. A. (1986): *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – JIRSOVÁ, A. – MACHÁČKOVÁ, E. – PROUZOVÁ, H. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- FILÍPEČ, J. – ČERMÁK, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1985): Coreference in the grammar and in the text: Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 44, s. 3–22.
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1986): Coreference in the grammar and in the text: Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 46, s. 1–11.
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1987): Coreference in the grammar and in the text: Part III. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 48, s. 3–12.
- HIRŠCHOVÁ, M. (1988): *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KETTNEROVÁ, V. (2008): Czech verbs of communication with respect to the types of dependent content clauses. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 90, s. 83–108.
- KONEČNÁ, D. (1966): K otázce druhů objektu podle významu. In: *Slavica Pragensia*, 8. Praha: Univerzita Karlova, s. 311–316.
- KONEČNÁ, D. (1968): Jeden z přístupů k popisu objektu českého slovesa. In: *Slavica Pragensia*, 10. Praha: Univerzita Karlova, s. 193–205.
- LOPATKOVÁ, M. (2003): *O homonymii předložkových skupin (Co umí počítač?)*. Praha: Karolinum.
- PANEVOVÁ, J. (1971): Vedlejší věty obsahové. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 289–301.
- PANEVOVÁ, J. (1978): Kritéria pro zjišťování významu vět. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 96–105.
- SGALL, P. (1976): K obecným otázkám sémantiky věty. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 184–194.
- SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (1976): Obsah, význam a gramatika se sémantickouází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.
- SOUČKOVÁ, K. (2005): *Valence sloves mluvení*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK
Malostranské nám. 25, 118 00 Praha 1
<kettnerova@ufal.mff.cuni.cz>